

LEILA S. CHUDORI

NAAR HUIS

roman

DE GEUS

OXFAM Novib

LEESWIJZER

Leila S. Chudori - Naar huis

OXFAM Novib

AMBASSADEURS VAN HET ZELFDOEN

LEILA S. CHUDORI

NAAR HUIS

JAAR VAN UITGAVE	2015
GENRE	Psychologische roman
OORSPRONKELIJKE TITEL:	Pulang
VERTALING:	Henk Maier
ISBN	978 90 445 3387 3
UITGEVER	De Geus i.s.m. Oxfam Novib
AUTEUR LEESWIJZER	Marlene Lunter

Leila S. Chudori (Jakarta, 1962) publiceerde als twaalfjarige al verhalen. In 1988 studeerde ze af aan de Universiteit van Ontario, Canada. Terug in Indonesië ging ze als journalist voor verschillende tijdschriften aan de slag. Naast tv- en filmscripts schreef ze zeven verhalenbundels. Ze won diverse prijzen. Voor *Naar huis*, haar eerste roman, kreeg ze de belangrijkste literaire prijs van Indonesië.

Het verhaal

In 1964 werkt Dimas Suryo (1930) op het persbureau Nusantara in Jakarta. In heel Indonesië lopen de spanningen op tussen de mensen die sympathiseren met het communisme en andere groeperingen. Ook op het persbureau woedt een hevige strijd tussen de verschillende partijen. Dimas heeft niet gekozen, maar luistert naar beide kanten. In september 1965 stuurt Hananto Prawiro, Dimas' collega en vriend, Dimas naar een journalistenconferentie in Chili. Als hij daar is met collega Nug worden op 30 september zeven generaals in Indonesië vermoord. Het leger schuift de daad in de schoenen van de communisten en Dimas en Nug die bekend staan als communist, kunnen niet meer terug. Via omzwervingen vestigen ze zich uiteindelijk in Parijs. Dimas ontmoet op de studentendemonstraties in 1968 studente Vivienne Deveraux en ze beginnen een relatie. Hij krijgt het bericht dat Hananto is opgepakt en geëxecuteerd. Het liefst wil Dimas terug naar Indonesië, maar dat blijft onmogelijk. Hananto was getrouwd met Dimas' grote liefde Surti. Zij blijft achter met drie kinderen. Dimas blijft door de jaren heen contact houden. Hij steunt het gezin financieel samen met Nug, Tjai en Risjaf, zijn Indonesische vrienden in Parijs. Dimas trouwt met Vivienne en in 1975 wordt hun dochter

Lintang Utara geboren. Na allerlei baantjes begint hij in 1982 met zijn vrienden een succesvol Indonesisch restaurant, *Tanah Air*.

Zijn huwelijk loopt in 1988 op de klippen als Vivienne ontdekt dat Dimas nog steeds contact heeft met Surti. Lintang blijft bij haar moeder wonen. Ze groeit op en gaat aan de Sorbonne cinematografie studeren. Ze blijft contact houden met haar vader totdat hij zich erg onbeschoft gedraagt als ze haar vriend Nara aan hem voorstelt.

Als Lintang in 1998 haar afstudeervoorstel, *Le Quartier Algérien à Paris*, voorlegt aan haar begeleider keurt hij het af en draagt haar op een documentaire te maken over haar eigen afkomst. Lintang worstelt ermee, ze is nog nooit in Indonesië geweest en ze kent alleen de kant van de politieke bannelingen. Nara is enthousiast en neemt haar mee naar een feest op de Indonesische ambassade, zodat ze een andere kant van het land te zien krijgt.

Langzamerhand wordt Lintang ook enthousiast en ze herstelt het contact met haar vader. Hij heeft sinds kort last van zijn maag en zegt dat hij leverontsteking heeft.

Hij drukt Lintang op het hart voorzichtig te zijn in Indonesië. Samen met zijn vrienden stelt hij vrienden en familie daar op de hoogte van haar komst. Vlak voor haar vertrek ziet Lintang in een visioen de grafsteen van Dimas met de jaartallen 1930-1998.

In Indonesië vangt Alam haar op, de zoon van Surti. Lintang begint aan haar documentaire en interviewt allerlei mensen over de gebeurtenissen in 1965. Tussen haar en Alam bloeit een hartstochtelijk relatie op en Lintang gaat steeds meer van Indonesië houden.

Intussen lopen de spanningen op in het land en eisen de studenten het aftreden van Soeharto. Er zijn allerlei demonstraties, studenten worden doodgeschoten en in de straten heerst grote chaos. Soeharto treedt af.

Lintang stuurt haar documentaire naar haar begeleider. Ze krijgt een brief van haar vader waarin hij vertelt dat hij stervende is en dat hij en zijn vrienden feest hebben gevierd toen Soeharto aftrad. Dimas wil in Indonesië begraven worden. Hij geeft Lintang de opdracht te kiezen tussen Nara en Alam en tussen Parijs en Jakarta.

In het bijzijn van alle vrienden en familie wordt Dimas op Karet in Indonesië begraven.

Personages

Dimas Suryo (1930-1998) is al jong zelfstandig. Hij staat open voor de wereld, is nieuwsgierig naar allerlei filosofische ideeën en politieke stromingen, leest veel, maar kiest geen kant. Als Surti zich aan hem wil binden, is hij nog niet zo ver. Aan het einde van zijn leven noemt hij zichzelf een flaneur, iemand die blijft zoeken, iemand die 'zijn eigen huis [heeft] verlaten, maar er nooit in zal slagen een ander huis te bouwen op zijn reis' (p.294). In Parijs bouwt hij een nieuw leven op, maar hij blijft altijd terugverlangen naar Indonesië en Surti. De liefde voor de literatuur die zijn vader hem meegeeft, geeft hij aan zijn dochter door. Hij leest niet alleen graag, maar hij schrijft zelf gedichten en essays en hij werkt aan een boek over de mensen die tussen 1965 en 1968 door het leger werden vervolgd in Indonesië. Hij publiceert in een eigen 'newsletter' die hij naar Indonesiërs in Europa stuurt. Van zijn moeder erft hij de liefde voor het bereiden van heerlijke Indonesische maaltijden. In de keuken is hij gelukkig. Lintang noemt hem cynisch en kritisch. Vivienne vond dat hij toen ze hem ontmoette iets treurigs over zich had, iets verloren, maar dat hij een groot vermogen had om te overleven.

Vivienne Deveraux komt uit een middleclassmilieu. Ze is intelligent, gevoelig en sensitief. Ze houdt veel van Dimas, steunt hem en geeft hem veel vrijheid, maar scheidt van hem als ze erachter komt dat hij nooit echt voor haar heeft gekozen. Ze geeft Engels aan de Sorbonne.

Lintang Utara (1975) is de intelligente dochter van Dimas en Vivienne. Ze geeft niet snel op en ze weet wat ze wil. Met haar Indonesische wortels heeft ze niet veel gedaan nadat haar ouders zijn gescheiden. Als ze eenmaal in Indonesië is, realiseert ze zich dat ze wel degelijk een band met het land heeft.

Narayana Lafebvre, roepnaam Nara, is de zoon van een Javaanse danseres en een Franse zakenman. Bij hem thuis hangt een opgewekte, gastvrije sfeer. Hij heeft zijn studie Engels voltooid en wil in Engeland verder studeren. Hij heeft een warme persoonlijkheid en stimuleert Lintang, op wie hij dol is.

Aldji Suryo is de jongere broer van Dimas. Als Dimas Indonesië niet meer in kan, zorgt hij voor hun moeder en drukt Dimas op het hart vooral niet terug te keren. Via brieven houdt hij Dimas op de hoogte. Hoewel de broers elkaar door de jaren heen weinig zien, blijven ze contact houden.

Aji zorgt met zijn vrouw Retno voor het gezin van Surti na de dood van Hananto. Hij studeerde aan de Technische Universiteit en werkt als leidinggevende in een laboratorium. Hij leidt een teruggetrokken bestaan om niet op te vallen. Hij schaamt zich er niet voor dat hij familie is van een politieke banneling.

Rama is Aji's zoon. Hij groeit op in angst en met een minderwaardigheidscomplex, omdat zijn ouders, bang voor represailles van de regering, zich altijd gedeisd houden. De naam Suryo vervangt hij door Dahana. Hij verbreekt de banden met zijn ouders en zus omdat hij niet in verband gebracht wil worden met het communismeverleden van zijn oom.

Andini, dochter van Aji, is levendig en flexibel. Ze trekt zich niets aan van wat anderen denken. Als tiener heeft ze vaak ruzie met haar broer omdat ze hem een zwakkeling vindt.

Hananto Prawiro, de vriend van Dimas, heeft zijn rechtenstudie niet afgemaakt. Hij is journalist en aanhanger van het communisme. Tijdens zijn huwelijk heeft hij diverse buitenechtelijke affaires. Surti Anandari is de dochter van een arts. Ze studeerde Letteren en Filosofie. Als ze merkt dat Hananto haar ontrouw is, verlaat ze hem voor een poosje. Als het leger haar oppakt om uit te vinden waar Hananto zit, wil ze niet van haar kinderen gescheiden worden. Ze is een sterke vrouw.

Alam Segara (1966) is Hans zoon. Hij heeft zijn vader nauwelijks gekend. Hij is goed in karate, heeft een opvliegend karakter en laat beledigingen aan het adres van zijn vader niet over zijn kant gaan. Hij verdedigt zijn vriend Bimo. Hij is een doortastende persoonlijkheid die niet snel bang is. Na zijn rechtenstudie start hij een bureau dat juridische hulp biedt aan minderheden. Intussen legt het bureau achter de schermen een dossier aan van de familie van de slachtoffers van 1965 om uiteindelijk een rechtszaak aan te kunnen spannen.

Met drie vrienden, alle drie ook politieke bannelingen, richt Dimas Tanah Air op:

Nugroho Dewantoro, Nug genoemd, is ijdel en heeft een snor á la Clark Gable. Zijn studie sinologie heeft hij niet voltooid. Hij is altijd vrolijk en optimistisch en zingt veel en vals.

De Chinese **Tjai Sin Soe** is een rationele rekenaar. Hij handelt snel, is recht door zee, heeft een goed hart en houdt de groep bijeen.

Risjaf is gevoelig. Hij speelt mondharmónica en fluit.
Bimo is de zoon van Nug en Rukmini. Hij heeft een groot tekentalent. Toen hij een kind was mishandelden zijn klasgenoten en zijn stiefvader, de militair Prakoso, hem. Alam is Bimo's steun en toeverlaat. Bimo studeerde sociale wetenschappen en werkt op het rechtshulpbureau van Alam.

Thema

Dimas Suryo voelt zich zijn leven lang ontworteld. Als politieke banneling kan hij niet meer terug naar Indonesië, zijn vaderland. Met zijn drie vrienden bouwt hij een Indonesisch 'thuis' in Parijs, maar, in tegenstelling tot zijn vrienden, blijft hij verlangen naar huis. Ironisch genoeg gaan de grenzen pas open als hij overleden is. Zijn dochter Lintang negeert lange tijd haar Indonesische wortels, totdat ze, in Indonesië, zich realiseert dat ze verbonden is met het land.

Motieven

>Kiezen

Dimas kiest in 1965 in Indonesië niet voor of tegen het communisme en dat komt hem duur te staan: hij kan niet meer terug naar zijn geliefde vaderland. In 1952 heeft hij wel een keuze gemaakt die hem even zwaar is komen te staan: hij koos ervoor zich niet echt te binden aan Surti. Surti koos toen wel: zij trouwde met Hananto, ook een keuze die geen geluk bracht. Dimas heeft ook nooit voor Parijs gekozen als zijn thuis. Nu drukt hij Lintang op het hart wel keuzes te maken.

>Voedsel, koken en eten

Naar huis opent met verwijzingen naar voedsel. Hananto staat in zijn laatste uren in vrijheid in de donkere kamer en denkt aan de 'broodverkopers met hun karretjes' buiten en aan 'de geur van saté kambing'. De pinda's van één van de verkopers doen hem aan Dimas denken.

In diens leven speelt voedsel een grote rol en ook in het leven van de mensen om hem heen. Dimas bestaat er als chef-kok van en het bindt hem aan Indonesië. Voedsel biedt ook troost: 'Ik volgde het recept van mijn moeder waarmee ze Adji en mij troostte...' (p.66). Vivienne en Lintang houden ook van de Indonesische keuken.

>Corruptie en geweld

In 1965 werden verschillende generaals vermoord. Het leger maakte de communisten tot zondebok en duizenden communisten en hun familie werden vervolgd, gemarteld en vermoord. Hananto en zijn gezin staan symbool voor

het lot van deze mensen. Dimas staat voor de politieke bannelingen die hun land niet meer in mochten. Het diorama (p.303) verbeeldt deze gewelddadigheden. Alam vraagt zich af of het werkelijk zo gegaan is, wie de echte schuldigen zijn en of het geen propaganda van de regering is.

> De dood, begraafplaatsen

Dimas was al vroeg vertrouwd met de dood dankzij de verhalen van de Mahabharata (p.167). In Parijs weet hij al dat hij op Karet begraven wil worden. Lintang zwerft samen met hem of met Narayana over Père-Lachaise. Daar wordt de dood 'gevierd met gedichten, bloemen en lommerrijke bomen' (p.287).

> Coup de foudre

Lintang staat net als haar vader sceptisch tegenover liefde op het eerste gezicht, liefde als 'bliksemingslag' totdat ze Alam ontmoet (p.383 e.v.). Ook haar moeder Vivienne overkomt hetzelfde. Zij gelooft er ook niet in, totdat ze Dimas ontmoet: 'En toen was er een moment, een seconde, twee seconden waarop onze blikken elkaar kruisten. [...] En toen sloeg, totaal onvoorzien, de bliksem in' (p.213). Al vroeg in het boek (p.41) getuigt Amir, een collega van Dimas in Indonesië, van zijn 'liefde op het eerste gezicht' voor zijn vrouw Saidah.

> De breuk tussen ouder en kind

- De ouders van Dimas en Aji besteden veel aandacht aan hun zonen. Ze voeden ze op met verschillende idealen: 'lees en gebruik goed Indonesisch. [...] zorg dat je goed eet, kook voor jezelf' (p.91). Vanaf zijn studententijd heeft Dimas nog weinig contact met ze, waar hij na zijn moeders dood veel spijt van heeft. In de ouders van Vivienne vindt hij surrogaatouders. Ze verwelkomen hem met veel warmte.
- Tot aan de scheiding heeft Dimas een groot aandeel in de opvoeding van Lintang. Zijn band met haar is meteen heel sterk. Zij is de reden waarom hij zijn zwerftocht over de wereld onderbroken heeft. Maar ook tussen hen treedt er een breuk op. Kort voor zijn dood herstelt Lintang het contact.
- Rama verbreekt het contact met zijn ouders omdat hij wil dat niemand weet dat hij banden heeft met een (vermeende) communist. Als dat toch uitkomt, keert hij naar huis terug.
- Nug ziet zijn zoon Bimo zelden, maar ze hebben wel contact met elkaar. Bimo heeft nog weinig contact met zijn moeder als hij volwassen is en het huis en zijn wrede stiefvader is ontvlucht.
- Hananto brengt zijn gezin in gevaar door het communisme aan te hangen. Zijn kinderen groeien op zonder hem. Zijn vrouw Surti heeft een goede band met haar kinderen.

> Literatuur

Literatuur speelt een grote rol in het leven van Dimas. Hij leest westerse auteurs, zoals Shakespeare en James Joyce, maar ook Indonesische, zoals de dichter Chairil Anwar, de Perzische dichters filosoof en mysticus Roemi en de Mahabharata, het epos uit India. Al deze verhalen geeft hij door aan zijn dochter. Voor hem is literatuur 'een zaak van het hart' (p.36).

Dimas spiegelt zich aan de personages uit de Mahabharata. In zijn kamer hangen twee wajangpoppen, Bima en Ekalaya. Bima worstelt met een onbeantwoorde liefde. Hij is loyaal aan Drupadi, de vrouw van een ander, zoals Dimas loyaal blijft aan Surti. Ekalaya heeft het gevoel dat hij niet gewenst is, zoals Dimas niet meer gewenst is in Indonesië.

Structuur, tijd en plaats

Naar Huis begint met een *Proloog*. Daarna volgen er drie delen, elk opgedeeld in hoofdstukken, waarna het afsluit met een *Epiloog*. *Proloog* en *Epiloog* dragen als titel plaats en tijd waar het zich afspeelt: respectievelijk *Djalan Sabang, Djakarta, april 1968* en *Jakarta, 10 juni 1998*. Deze laatste datum is ook het laatste tijdstip in het boek, het vroegste tijdstip is 1951. De vertelde tijd¹ beslaat dus bijna vijftig jaar. Het verhaal ontrolt zich niet-chronologisch en speelt zich voornamelijk in Parijs en Jakarta af. Brieven van verschillende personages zijn ingebed in de roman.

In de *Proloog* vertelt Hananto hoe hij in 1968 wordt opgepakt. Het eerste deel, 128 pagina's, *Dimas Suryo*, volgt Dimas. Dit deel kent vijf hoofdstukken:

- *Parijs, mei 1968*. Dimas en Vivienne beginnen een relatie. Uit twee brieven hoort Dimas dat Hananto is opgepakt en Surti en de kinderen vast zitten.
- *Hananto Prawiro*. Dimas vertelt aan Vivienne hoe hij in Parijs terecht is gekomen.
- *Surti Anandari*. De relatie tussen Dimas en Surti in 1952.
- *Terre d'Asile*. Het verblijf van Dimas in Chili, Cuba en China van 1965 tot 1968. De beginjaren van het huwelijk met Vivienne tot aan de eerste jaren van Lintang (1970-ongeveer 1977).
- *De vier pilaren van het vaderland* begint en eindigt in 1998 als Dimas last van zijn maag krijgt. Daartussen gaat het verhaal over de oprichting en het succes van het restaurant in 1982.

Het tweede deel, *Lintang Utara* (157p.), volgt grotendeels Lintang. Het heeft zeven hoofdstukken:

- *Parijs, april 1998*. Lintang krijgt een nieuwe afstudeeropdracht.
- *Narayana Lafebvre*. Narayana overtuigt Lintang ervan dat ze naar Indonesië moet gaan.
- *L'irréparable*. 1994: de breuk tussen Lintang en haar vader.
- *Ekalaya*. 1985-1988: Lintang wordt groot gebracht met wereldliteratuur, films en Indonesische mythen.
- *Vivienne Deveraux*. Vivienne blikt terug op haar huwelijk met Dimas.
- *Brieven met bloed*. Lintang sluit vrede met Dimas en leest brieven over de bloederige tijd in 1965.
- *De Flâneur*. Lintang werkt aan haar onderzoeksvoorstel en neemt afscheid van familie en vrienden.

Het derde deel, *Segara Alam* (173p.), volgt Lintang en Alam in Indonesië en heeft vijf hoofdstukken:

- *Een diorama*. Alam vangt Lintang op.
- *Bimo Nugroho*. Bimo en Alam proberen tevergeefs een interview met Bimo's stiefvader, een militair te regelen.
- *Het gezin van Aji Suryo*. Aji dineert met zijn gezin bij de a.s. schoonfamilie van zijn zoon Rama.
- *Een duister portret*. Lintang interviewt Surti over de tijd dat ze vastzat. De Intel doorzoekt het kantoor van Alam. Lintang en Alam beginnen een relatie.
- *Mei 1998*. Het hoogtepunt van de spanningen in Indonesië die eindigen met het aftreden van Soeharto. *De Epiloog* bestaat uit de laatste brief van Dimas en zijn begrafenis.

Verteller en perspectief

Naar huis heeft veel vertellers en een meervoudig perspectief. In de *Proloog* is Hananto als belevende ikverteller² aan het woord. In het eerste deel is Dimas de vertellende³ en belevende ikverteller.

In deel twee treden Lintang, Vivienne, Adji, Surti, Kenanga en Amir als ikverteller op. Er is ook een auctoriale verteller⁴ die het perspectief afwisselend bij Lintang, Nara, Vivienne, Nug en Dimas legt. Tot slot is er een personale verteller⁵ die vanuit het perspectief van Lintang en Dimas vertelt.

¹ De tijd die in het verhaal verstrikt.

² Ikverteller die vertelt op het moment dat hij de gebeurtenissen meemaakt.

³ Een ikverteller die achteraf het verhaal vertelt en zo terugkijkt op de gebeurtenissen.

⁴ Een alwetende verteller die boven het verhaal staat. Hij kan alles overzien, zich in elk personage verplaatsen, vooruitwijzingen doen en de lezer rechtstreeks aanspreken.

⁵ De hij- of zijverteller. De lezer beleeft de gebeurtenissen door de ogen van één personage.

In het laatste deel is vooral Lintang als ikverteller aan het woord, maar ook Alam en Bimo. Ook de personale en alwetende verteller keren terug. Het perspectief ligt dan bij de verschillende leden van Aji's gezin.

In de epiloog zijn Dimas en Lintang de ikverteller.

Schrijfstijl

Leila S. Chudori heeft een beeldende en poëtische stijl. Ze spreekt alle zintuigen aan. In de proloog hoor je de geluiden in de drukke straten van Jakarta en ruik je de saté. Met de beschrijving van allerlei Indonesische gerechten maakt ze de smaakpapillen van de lezer wakker.

Ze gebruikt:

- humor: 'Oscar Wilde en zijn botten hebben geen kant-en-klaar antwoord' (p.166).
- metaforen⁶: 'zeeën van bloed' (p.23), 'mijn fles van herinneringen' (p.25).
- parallellisme⁷: "Een land dat allerlei kleuren... [...]. Een land dat zijn eigen burgers in elkaar slaat' (p.151).
- synesthesie⁸: 'een bijtende zon' (p.386).
- vergelijkingen: 'Rininta [...] zag er schitterend uit, als een porseleinen vaas, volmaakt, glad, zonder krassen' (p.373).

Titel

De Nederlandse, *Naar huis*, en de Indonesische titel, *Pulang*, vallen bijna samen. *Pulang* betekent zoveel als 'teruggaan, naar huis gaan', maar ook: sterven. Dimas wil niets liever dan naar huis, terug naar Indonesië, maar hij kan pas naar huis als hij gestorven is. Hij citeert Chairil Anwar: 'In Karet – mijn toekomstige huis' (p.290).

Niet alleen Dimas wil naar huis, ook zijn drie vrienden willen dat, maar zij hebben uiteindelijk een nieuw thuis gevonden in Parijs en willen daar blijven, ook al kunnen ze terug.

Lintang vraagt zich af of waar haar thuis is. Gaat ze wel naar huis als ze naar Parijs terugkeert of is Indonesië haar thuis geworden?

Achtergronden

In 1965 heerste er politieke onrust in Indonesië.

President Soekarno had communistische sympathieën.

Moslimgroeperingen en militairen waren bang dat de communistische partij, de PKI, de macht over zou nemen. Toen op 30 september 1965 een aantal generaals werd vermoord – de bronnen spreken elkaar tegen wat het precieze aantal

is – werd de PKI de zondebok. Soekarno koos geen partij en generaal Soeharto nam de macht over. Drie weken later begon de jacht op communisten, gesteund door o.a. de VS. Het leger verwijderde hoge politieke en militaire leiders die er van verdacht werden te sympathiseren met de PKI. In Jakarta en op West-Java werden meer dan 10.000 PKI-activisten en –leiders gearresteerd, onder wie de beroemde schrijver Pramoedya Ananta Toer.

In oktober 1965 kwamen in Jakarta bloedige moordpartijen op gang. Ze verspreidden zich over Centraal- en Oost-Java en naar Bali. Al jarenlang heersten er sociale spanningen en het leger schilderde de communisten af als de grote boosdoeners. Veel burgers deden aan het moorden mee. Naar schatting werden er tussen de 500.000 en één miljoen mensen vermoord.

Tijdens de Aziatische financiële crisis in 1997 en 1998 was Indonesië het land dat het hardst werd getroffen. De burgers waren al ontevreden over de regering en het leidde tot grootschalige demonstraties. Soeharto trad af op 21 mei 1998.

→ Discussiepunten

1. Welke rol speelt het horloge van Hananto?
2. Wat symboliseren de jasmijn en de orchidee?
3. Waarom kan Dimas niet voor Surti kiezen?
4. Waarom trouwt Surti met Hananto? Welke gevoelens koestert zij de rest van haar leven voor Dimas?
5. Welke invloed heeft het op Dimas dat hij in 1968 in Hans plaats naar Santiago is gegaan?
6. Wat voor beeld heb je van Hananto?
7. Waarom trouwt Dimas met Vivienne en in hoe vind je zijn beweegredenen?
8. Vivienne houdt nog steeds van Dimas als ze van hem scheidt en ze blijft van hem houden. Wat is haar beweegreden en in hoeverre begrijp je haar?
9. Lintang denkt dat Dimas een soort Ekalaya is, Vivienne dat hij Bima is (p.226). Wat denk jij?
10. Lintang en Dimas voelen zich prettig op de begraafplaats. In hoeverre herken je dat en kun je dat begrijpen?
11. Waarom drukt Dimas Lintang op het hart om keuzes te maken?
12. Welke keuzes denk je dat Lintang aan het einde van de roman maakt?
13. Hoe heb je de veelheid aan perspectieven ervaren?
14. Hoe vind je de uitgebreide beschrijvingen van de Indonesische gerechten?
15. Hoe denk je over de volgende uitspraken:
 - Voor mij is literatuur een zaak van het hart (p.36).

⁶ Een vorm van beeldspraak, waarbij het object onmiddellijk de naam krijgt van een ander object, op grond van overeenkomst.

⁷ Gelijk zinsverloop

⁸ Het verwarren van meerdere zintuigen.

-
- Ik ben ervan overtuigd dat Allah mij leven geeft door in het hart van zijn dienaar een kleine ruimte open te laten (p.41).
 - Journalist was een beroep waarin de macht van het woord wordt gebruikt in schrijfsels op dezelfde manier als een kok de macht van kruiden gebruikt in gerechten (p.72).
 - Hoe zou ik ooit Indonesië kunnen plukken uit I.N.D.O.N.E.S.I.Ĕ? (p.179).
 - Geen partij kiezen is ook partij kiezen (p.249).

16. Wat ben je wijzer geworden van dit boek?

17. Welke mensen zou je dit boek aanraden?